

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

СЛАВЯНИТЕ МЕЖДУ ВИЗАНТИЯ И БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА VIII ВЕК

Момчил Младенов

BULGARIA, BYZANTIUM AND THE SLAVS AT THE END OF 8TH CENTURY

Momchil Mladenov

Abstract: The article deals with main moments of the relations between Bulgaria and Byzantine Empire during the second half of the 8th century. The present paper focuses on the role of the Slavic tribes in the Balkans. Special accent deals on the information in a short Byzantine chronicle about Slavic rebel on Struma region (797). According to author's view in the last years of 8th century, the Bulgarian state was in deep internal politic crisis. The political influence of the Bulgarian rulers on the Balkans is a very limited. The war between Bulgaria and Byzantium created specific conditions for the Slavic tribes. They re-establish its political and military independence. However, during the first half of 9th century the Slavs lost this position. During this period, the Bulgarian state and the Empire clashed in titanic struggle for the control over the Balkans and the Slavs needed to make choice between the two powers.

Key words: Bulgaria, Byzantine Empire, Slavs, Slavic rebel on Struma region, 8th century.

Историческите събития и процеси в българската държава през последните десетилетия на VIII век са слабо документирани в писмените извори. На практика единствен източник на информация за този период е „Хронография“ на Теофан Изповедник. Състоянието на изворовата база подсказва, че е трудно да се каже нещо ново за отрязък от няколко „тъмни десетилетия“ в развитието на Българското ханство, в това число неговите отношения с Византия и славяните на Балканите. Ето защо в настоящите бележки ударението пада върху данните на една кратка византийска хроника, която по същество е призвана да допълни оскъдната изворова база. Съпоставянето на нейните данни с непредубедения прочит на Теофан според нас могат да провокират по-различни изводи по отношение статуквото на Балканите в края на VIII век.

На първо място ще акцентираме върху тезата, че по това време Българското ханство на Дунав продължавало да се намира в дълбока криза, която силно ограничавала влиянието му на полуострова. На второ място ще застъпим виждането, че българо-византийският конфликт от втората половина на VIII век създал обективни предпоставки значителна част от славяните на полуострова да затвърдят своята независимост. Мисълта ни е, че военното и политическото противопоставяне на Българското ханство и Византия дотолкова ангажирали ресурсите на двете сили, че създало своеобразен вакуум, който славянските князе използвали за консолидиране на своите преддържавни формации, т.нар. „Славинии“. Говорим за тези славяни, които били извън пределите на българската държава или се намирали номинално под византийска власт.

През втората половина на VIII век Българското ханство изпаднало в остра вътрешнополитическа криза. За период от няколко десетилетия най-могъщите български родове влезли в конфликт за установяването на контрол върху владетелската институция. Общественото разделение се задълбочавало и от различните концепции за отношенията с Византия. Една част от аристокрацията била за мир с южния съсед, а друга част настоявала за перманентна конфронтация. Във външнополитически план кризата намерила израз в отслабване позициите на България, която била принудена да води борба срещу засиления византийски военен натиск [Рашев, Р. 2001, с. 91]. По утвърдена в съвременните изследвания схема преодоляването на упадък се приписва на ханове Телериг (766 – 777) и Кардам

(777 – 796/803). Обикновено се акцентира върху няколко фактора, тълкувани като израз на стабилизирането на Българското ханство. На първо място се посочва настъпването на нов етап в отношенията между Византия и арабите, което провокирало отслабване на военния натиск на империята. На следващо място се настоява, че споменатите по-горе български владетели взели мерки за укрепване на централната власт в държавата [Златарски, В. 1994, с. 193 – 225; Бешевлиев, В. 1984, с. 87 – 95; Божилов, И., Гюзелев В. 1999, с. 112 – 125]. Но съществуват основания да се смята, че преодоляването на депресията или поне нейните реликти отнело много по-продължителен период, отколкото обикновено се смята [Павлов, П. 2000, с. 11 – 16]. Нека разгледаме по-обстойно аргументите и фактите, които трябва да се имат предвид при решаването на въпроса.

Действително подновяването на византийско-арабския конфликт и смъртта на император Константин V (775 г.) дали възможност на българската държава да получи временен отдых от напрежението по южната си граница. Нещо повече, в трудовете на редица учени се приема, че при хан Телериг Българското ханство преодоляло състоянието на отбрана и преминало в стратегическо настъпление. Като пример в тази насока се посочва българо-византийският мирен договор от 773 г., който маркирал преминаването на стратегическата инициатива в ръцете на българския владетел [Рашев, Р. 1999, с. 84 – 85]. Една подобна оценка обаче трудно може да се приеме без резерви. Договорът е резултат от неблагоприятното развитие на конкретна византийска военна кампания и по-скоро маркира временно примирие в хода на цялостния конфликт. Говорейки за финала на политическата криза, също така се отбелязва, че при хан Телериг е поставено началото на нова насока в българската външна политика, а именно приобщаването на славяните от югозападните части на полуострова. В този смисъл се цитират сведенията на Теофан, че през есента на 774 г. Телериг възнамерявал да изпрати 12 000 войска, която трябвало да завладее областта Верзития и да пресели нейните жители в България. Традиционно Верзития се локализира в пространството между градовете Битоля, Велес, Тиквеш и Прилеп [ГИБИ, III, с. 274; Иречек, К. 1978, с. 135 – 136, 159; Златарски, В. 1994, с. 230; Бешевлиев, В. 1984, с. 97; Rochow, I. 1991, s. 215; Rochow, I. 1994, s. 99, 105; Ditten, H. 1993, s. 237; Димитров, Х. 2001, с. 52; Рашев, Р. 2001, с. 89; Станилов, С. 2002, с. 56; Божилов, И., Гюзелев В. 1999, с. 119]. Това води до извода, че българската външна политика през 70-те години на века се разгръща в значителен мащаб. Тук ще се ограничим само да отбележим, че в друга наша работа вече приведохме аргументи в полза на идеята, че Верзития е необходимо да се търси в Родопския масив или зоната по северния бряг на Егейско море. Следователно по същото време е трудно да се говори за военна и политическа активност на Българското ханство към югозападните земи на Балканите. На този етап Северна Македония оставала твърде далечна цел за намиращата се все още в криза българска държава.¹

Връщайки се към управлението на Телериг, ще напомним сведенията на Теофан, че той успял да неутрализира редица лица от своето обкръжение, които изпълнявали ролята на византийски агенти в Плиска. Този факт също се смята за признак, че Българското ханство е на път да излезе от упадък, в който се намирало вече десетилетия наред. Не бива да се забравя обаче, че същият владетел на свой ред вероятно станал жертва на междусобиците и бил принуден да емигрира в Константинопол [ГИБИ, III, с. 275 – 276; Рашев, Р. 2001, с. 91]. Следователно за преодоляване на обществения конфликт в Българското ханство по това време е трудно да се говори. Владетелят все още бил силно зависим от най-видните български родове. Безспорно хан Телериг положил усилия да въведе промени в политическия ред, но мерките се оказали недостатъчни. Сломването на мощта, а оттам и постигането на контрол върху ролята на родовата аристокрация в управлението на страната, изисквали много повече време и ресурси от централната власт.

Както отбелязахме по-горе, управлението на хан Кардам също се счита за време на вътрешна и външна консолидация на българската държава. Наистина за вълнения сред аристокрацията или заговори срещу личността на владетеля преки сведения отсъстват. Но политическите колизии не бива да се изключват единствено поради факта, че не са намерили място на страниците на хрониката на Теофан. Възможно е хан Кардам да е продължавал да бъде изправен пред сериозна вътрешна опозиция. Нейните действия сигурно не са били толкова мащабни, както в предходните десетилетия или тази опозиция не е била провизантийски ориентирана и затова нейните прояви не са отразени в писмените извори. Нека погледнем към външнополитическите събития от времето на Кардам. Какво показват те по адрес мащабите на българската политика на Балканите и по-специално нейното отношение към славяните?

¹ Младенов, М. За локализацията на славянското племе верзити – Епохи (под печат).

През 783 г. фаворитът на императрица Ирина, логотетът Ставракий, предприел поход срещу славяните, живеещи в същинска Гърция. Изглежда византийската армия използвала за изходна база Солун, откъдето достигнала до Елада (Централна Гърция) и Пелопонес. Теофан съобщава, че славяните били покорени и заставени да плащат данък на империята. Ромейският пълководец откарал много пленници и плячка, а през януари 784 г. вече в Константинопол, отпразнувал специално устроен триумф [Oikonomides, N. 1999 – 2000, p. 61 – 66]. Това бил първият сериозен опит на Византия да възстанови контрола си над земи, които през предходния VII век били обезлюдени и трудно се контролирали. Ангажирането на империята във войни с араби и българи дало възможност на славяните да се закрепят окончателно в южните части на полуострова и на практика да водят самостоятелен политически живот. Ето защо действията на Ставракий поставили началото на истинска византийска реконкиста, която на първо време засегнала земите на Гърция. На този процес в последно време се обръща внимание преди всичко въз основа на нумизматичните и археологическите данни [Curta, F. 2014, p. 55 – 102]. Но интерпретацията на находките остава дискуссионна и отделни изводи не звучат достатъчно убедително. Какво е отношението на Българското ханство към новата насока на византийската политика, за съжаление, остава неизвестно. Предполагаемите вътрешнополитически проблеми в Плиска и значителната дистанция на ханството от континентална Гърция подсказват, че към дадения момент превръщането на славяните във византийски поданици бил процес, на който хан Кардам не можел да се противопостави.

През пролетта на 784 г. императрица Ирина и синът ѝ Константин VI предприели обиколка на Тракия. Придружени от голяма армия, те посетили Бероя (дн. Стара Загора), Филипопол (дн. Пловдив) и вероятно Анхиало (дн. Поморие). Теофан уточнява, че Бероя била преименувана на Иринополис и била „застроена“. Строителна дейност била извършена и в Анхиало [ГИБИ, III, с. 276; Sharankov, N., Yankov, D. 2008, p. 77 – 86]. Напоследък отделни автори приемат, че тогава са били реконструирани и други византийски центрове в Тракия като Девелт и крепостта при гр. Средец. Предполага се, че по време на въпросната кампания е била обновена и твърдината при дн. Симеоновград (античния Севастополис), която получила името Констанция в чест на император Константин VI [Николов, Д. 1994, с. 196; Станев, К. 2012, с. 94 – 109]. Тези крепости явно имали за цел да отбраняват областта от нападенията на българите. По същество това означава, че през 784 г. Византия възстановила управлението си над Тракия. В по-конкретен смисъл се смята, че пътуването на императрицата означавало покоряването на славяните в областта и поставило началото на процеса на тяхното християнизирание. Основен аргумент в полза на това виждане представлява списъкът на участниците в емблематичния за иконопочитанието Седми вселенски събор в Никея през 787 г. Сред духовниците, подписали съборните решения, се четат имената и на предстоятели на епархии в Тракия, което се тълкува като доказателство, че в областта функционирали византийски църковни структури [Treadgold, W. 1988, p. 73; Sophoulis, P. 2012, p. 162 – 163]. Но съществува възможност въпросните духовници да са били само титулярни архиереи на съответните епархии и в действителност да са пребивавали постоянно в Константинопол. Освен това епархийските списъци от VIII век често възпроизвеждат механично съдържанието на по-стари списъци от V – VI век, което означава, че информацията в тях не съответства на реалното състояние на църковните структури [Божилков, И. 1995, с. 82].

Други автори приемат, че строежите в споменатите градове били прелюдия към превръщането им в плацдарм за нападение срещу България. В този смисъл се счита, че самото пътуване на императрица Ирина имало за цел да респектира българите [Мутафчиев, П. 1992, с. 111; Божилков, И., Гюзелев В. 1999, с. 121 – 122]. Това становище не може да се приеме безрезервно, защото през следващите години липсват сведения за ромейски походи към българските територии. Освен това споменахме, че през VII – IX век Северна Тракия била слабо населена, а селищата от градски тип имали преди всичко облик на военни центрове. Археологическите данни говорят, че повечето от тях не се отличавали с особено високи възможности за отбрана и понасяне на продължителна обсада [Рашев, Р. 2004, с. 166 – 167]. Следователно визитата на Ирина, на първо място, представлявала своеобразна инспекция на отбранителните способности на империята в Тракия. От друга страна, вероятно пътуването било призвано да реанимира модела на императорските пътувания от класическата епоха (II – IV век). Известно е, че редица римски императори посещавали провинциите и свързвали името си с мащабни строителни проекти, включително преименували отделни градове на свое име. За чисто пропагандния характер на посещението на Ирина в Тракия говори и твърдението на Теофан, че свитата на императрицата била придружена от музиканти и се завърнала в Константинопол в „пълен

мир“ и „безопасност“. Оставаме с впечатлението, че Ирина искала да внуши, че след тежките войни с българите при Константин V по нейно време в земите на север от столицата царял мир. Сигурността, която демонстрирала императрицата, се дължала на увереността, че българската държава е твърде слаба, за да тревожи византийските владения. Щепомним, че няколко десетилетия по-рано, през 756 г., изграждането на серия византийски крепости в близост до границата с България станало повод за война [ГИБИ, III, с. 270]. В 784 г. липсват сведения за възражения на Българското ханство по адрес на укрепването на византийските центрове в Тракия. Тази пасивна външна политика вероятно е продиктувана от продължаващите в страната междуособици. Разбира се, вниманието на българите може да е било съсредоточено по посока на военни действия с хазари или авари, но за това отсъстват сведения.

Друго събитие, третирано като израз на преодоляването на кризата и началото на българската експанзия към югозападните части на Балканите, се свързва със съобщението на Теофан за нападение на българите в областта на р. Струма през 788/9 г. Според хрониста стратегът на Тракия, Филит, който по неизвестни причини се намирал в Струмската област, оставил лагера си без охрана и бил изненадващо атакуван и разгромен от българите [ГИБИ, III, с. 276; Златарски, В. 1994, с. 242; Бешевлиев, В. 1984, с. 101 – 102; Коледаров, П. 1979, с. 30; Lilie, R.-J. 1996, S. 180; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 122; Димитров, Х. 2001, с. 53; Рашев, Р. 2001, с. 92]. Напоследък се налага виждането, че събитията станали през есента на 788 г. и били в контекста на поредната инициатива на Византия да подчини славяните от този регион, както и да възстанови контрола си върху плодородните долини по долните течения на реките Струма и Места. Отделни изследователи стигат и по-далеч, като предполагат, че стратегът Филит воювал със славяните от района на Западните Родопи, които поради настъпващата зима били принудени да капитулират. В резултат на това византийският генерал решил, че няма опасност и отслабил дисциплината, което в крайна сметка станало причина за поражението му от българите [Treadgold, W. 1988, p. 91; Sophoulis, P. 2012, p. 165]. Но Теофан не посочва конкретния повод за пребиваването на ромейските войски в Струмската област. Ако те са били съсредоточени тук, за да потушат предполагаем метеж на славяните или да ги заставят да признаят властта на василевса, хронистът едва ли би пропуснал тази информация. Още повече, ако ставаше въпрос за първоначални успехи на византийското оръжие срещу варварите. Според нас войската на Филит се намирала в Струмската област във връзка с подготовката на империята за военна кампания в Южна Италия, чиято цел била да ограничи франкската експанзия на Апенините. Вероятно през октомври 788 г. управителят на Тракия Филит с подчинените си войски се придвижвал по пътя Via Egnatia (Константинопол – Солун – Дирахиум) към Адриатическия бряг, за да бъде прехвърлен в Италия, или е имал заповед да охранява югозападните части на Балканите. През ноември 788 г. друг ромейски експедиционен корпус пристигнал в Беневенто, но понесъл тежко поражение [Treadgold, W. 1988, p. 91 – 92]. В този случай става въпрос за армейски части, които били транспортирани изцяло по море от Константинопол. Именно в тези условия тракийският стратег станал обект на споменатото нападение. Изкушаващо е да се мисли, че между българи и франки е имало споразумение на антивизантийска основа, но в изворите отсъстват сведения за подобен договор. Според нас не бива да се подценява възможността въпросното нападение да е осъществено от т. нар. Куберови българи, а не от войски на ханството на Дунав. Теофан изрично съобщава, че атаката станала „внезапно“, което е трудно да се извърши от войска, идваща от земите на север от Стара планина. Един военен контингент, изпратен от Плиска, трябвало да премине покрай редица византийски гарнизонни центрове и възможността за придвижването му незабелязано до егейския регион остава минимална. Наистина в началото на VIII век, по времето на хан Тервел, се регистрират български военни кампании, които достигат дори до Константинопол и успяват да изненадат неговите бранители. Но ние посочихме отделни събития, които говорят за възвръщането на византийските позиции на Балканите, в това число и застрояването на укрепени средища, които в началото на столетието практически не са били обитавани. С други думи, през предходните десетилетия Византия успяла да съживи ключови отбранителни звена на полуострова, които имали за цел, ако не да спрат, то поне да алармират за придвижването на вражески сили. Това може да обясни и защо стратегът Филит е нарушил военните традиции и оставил лагера си без охрана. Явно той е разчитал, че се движи в безопасна зона, от която българите на хан Кардам са твърде далеч и не представляват заплаха. Освен това ромейският пълководец се осланял и на мирните отношения между империята и ханството на Дунав. Местните славяни също не давали повод за опасения, защото след кампанията на логотета Ставракий през 783 г. те признали византийската власт. На този фон един-

ственият подценен фактор остават Куберовите българи, които със сигурност обитават земи в близост до Струмската област, и следователно са в състояние да извършат внезапно нападение.

Отделен научен проблем представлява локализацията на тази българска група, която се установила на Балканите през втората половина на VII век. Най-често нейните селища се търсят в Битолско или Прилепско, както и в полите на планините Кисос (дн. Хортач) и Пангеон на изток от Солун [Бешевлиев, В. 1992, с. 11 – 27; Павлов, П. 1994, с. 96 – 100; Овчаров, Д. 1983, с. 169; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 102]. Независимо от това коя от посочените идеи ще приемем, нашето предположение за намесата им не е в противоречие с факта, че придвижването на византийската армия през есента на 788 г. е засягало директно потомците на Кубер. Вероятно те сметнали съсредоточаването на ромейски войски в тази зона като прелюдия за покоряването им. Събитията се разиграват само няколко години след похода на Ставракий, при който славяните от областта на Солун били поробени и се очаквало, че идва ред и на най-близко разположената българска група. Следователно нападението над ромеите имало характера на превантивна акция, която се увенчала с успех. За него спомогнала и войната на империята с франките, както и поредният арабски поход в Мала Азия през есента на 788 г. [Treadgold, W. 1988, p. 91], които не давали възможност на Константинопол да възобнови натиска над българския анклав в зоната около Солун. При тази реконструкция можем да видим и едно повторение на събитията от 688 г., когато император Юстиниан II провел кампания за подчиняване на славяните от хинтерланда на града на Св. Димитър. На връщане, вероятно в околностите на Христополис (дн. Кавала), неговата армия била разбита от българите. Сражение, което редица изследователи свързват с българите на Кубер [Бешевлиев, В. 1984, с. 54 – 55; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 97]. Тези съображения отново ни водят до извода, че и през 80-те години на VIII век влиянието на ханството на Дунав в югозападните зони на полуострова е трудно доловимо и остава под въпрос. Явно в Плиска все още се чувстват метастазите на кризата, подложила на сериозно изпитание централната власт и активната външна политика на страната.

Вероятно разгромът на войските на тракийския стратег Филит бил използван от славянските племена на Балканите, за да подновят съпротивата си срещу византийската власт. Не може да се смята за случайно, че от същото време (между 789 и 802 г.) датира създаването на нова византийска военно-административна единица – тема Македония [Lemerle, P. 1945, p. 122; Ditten, H. 1993, S. 435 – 436]. Често нейното формиране се свързва с плановете на Константинопол да упражни допълнителен натиск над славяните [Treadgold, W. 1988, p. 93]. Но не трябва да се забравя, че по принцип възникването на дадена тема представлява своеобразен отговор на наличието на конкретна заплаха за византийските владения. Ще напомним, че тема Тракия възникнала след установяването на Аспаруховите българи на юг от Дунав и породената от това необходимост за отбрана на подстъпите към византийската столица. Още по-красноречив е примерът с тема Пелопонес, която по всяка вероятност е създадена в отговор на бунта на местните славянски племена – езерци и милинги [Златарски, В. 1994, с. 250]. Следователно появата на тема Македония трябва да се свърже с конкретни вълнения сред славяните и заплахата, която те са представлявали за ромейския ред на полуострова. Въпросните метежни действия могат да се разразят единствено в атмосферата, непосредствено след поражението на ромеите в Струмската област през есента на 788 г. Малко вероятно е новата административно-военна единица да е породена от българската експанзия, както смятат някои автори [Коледаров, П. 1970, с. 219 – 241], защото на този етап тя не се чувствала осезаемо.

В началото на 90-те години на VIII век се регистрират поредните българо-византийски сблъсъци, но и този път инициативата за тях принадлежала изцяло на империята. През април 791 г. Константин VI насочил войските си към границата с България и бил пресрещнат от силите на хан Кардам. След едно „малко сражение“ при крепостта Проват двете армии се оттеглили. Теофан Изповедник уточнява, че противниците били изплашени и предпочели да избегнат генерална битка [ГИБИ, III, с. 276]. Хронистът не посочва причините за византийската кампания, но в нея трябва да видим лична инициатива на василевса. Константин VI бил провъзгласен за император на 10 ноември 790 г. и искал възможно най-скоро да постигне военните успехи на дядо си, император Константин V Копроним. Ето защо при първа възможност, т.е. през пролетта на 791 г., бил организиран споменатият поход срещу българите. Явно цялата кампания била планирана лошо и в действителност представлявала чиста импровизация. Това би обяснило твърдението на Теофан за безславното оттегляне на ромеите. От друга страна, информацията за дефанзивната стратегия на българите косвено говори, че хан Кардам все още не се чувствал достатъчно силен, за да търси решително сражение. Неговата предпазливост сигурно не

била продиктувана толкова от слабостта на противника, колкото от нестабилността на собствената му власт.

Едно решително сражение можело да има важни последици и за двамата владетели. През есента на 791 г. император Константин VI воювал без особен успех срещу арабите в Мала Азия. За да укрепи авторитета си сред войската, той се нуждаел от гръмка победа и възобновил войната с българите. Хан Кардам трябвало не само да отбранява страната, но и да се докаже като добър пълководец, който да гарантира сигурност и стабилност. През юли 792 г. василевсът съсредоточил войските си в околностите на крепостта Маркели (дн. Карнобат), която била укрепена по негова заповед. Прави впечатление, че този път ромеите достигнали в по-голяма близост до българската граница, отколкото при похода си през предходната година. Вероятно хан Кардам не разполагал с ресурси, за да спре настъплението на противника още в Югоизточна Тракия. Това предположение се подкрепя и от факта, че българските войски се съсредоточили в предварително изградени укрепления, т.е. избрали дефанзивна тактика. Впрочем с голяма доза сигурност можем да приемем, че един от елементите на въпросните „укрепления“ представлявал земяният вал в Ришкия проход [Рашев, Р. 1981, с. 28 – 30].

На 20 юли 792 г. византийската войска прибръзано атакувала българската линия и претърпяла пълен разгром. Голяма част от личния състав, включително и редица изтъкнати командири намерили смъртта си, но Константин VI успял да се спаси. Българите пленили императорския обоз, с което ознаменуваха пълния си триумф [ГИБИ, III, с. 277]. Какви последици имало сражението в дългосрочен план? Повечето изследователи приемат, че след военната катастрофа Византия била заставена да подпише мирен договор, по силата на който трябвало да изплаща годишен данък на българите. На следващо място се посочва, че победата на българския владетел представлява сигурен признак, че кризата в ханството е на път да бъде преодоляна [Златарски, В. 1994, с. 244; Бешевлиев, В. 1984, с. 103; Божилков, И., Гюзелев, В. 1999, с. 123]. Вероятно хан Кардам действително използвал постиженията на бойното поле, за да повиши авторитета си сред аристокрацията, но той не бил в състояние да разгърне мащабно настъпление срещу империята. Сражението от юли 792 г. провокирало своеобразно равновесие между България и Византия. И двете държави разбирали, че не разполагат с достатъчно сили за налагане на безапелационно господство на Балканите. В тази ситуация вероятно на дневен ред бил поставен въпросът за привличането на независимите славянски племена. Военните контингенти и логистичната подкрепа, които те можели да осигурят, щели да имат решаваща роля за изхода на двубоя. За съжаление, отсъства информация за конкретните измерения на българо-славянските и българо-византийските отношения в последните години на VIII век, благодарение на която да проследим събитията.

Балансът в българо-византийските отношения бил твърде крехък и в действителност империята търсела реванш. През 796 г. хан Кардам поставил въпроса за изплащането на годишния данък и дори заплашил, че ще стигне до столицата и ще опустоши Тракия. Поставеният от българския владетел ултиматум говори, че той се чувствал достатъчно силен на престола и имал подкрепата на онази част от аристокрацията, която настоявала за безкомпромисна политика спрямо Византия. Империята отказала да изпълни ултиматума и се стигнало до поредната конфронтация в българо-византийските отношения. Двете страни концентрирали войските си в Тракия, но в течение на седемнадесет дни избягвали решаваща битка. Теофан ни уверява, че накрая българският владетел се „завърнал като беглец в страната си“ [ГИБИ, III, с. 277]. В данните на хрониста прозира официалната версия за събитията, която била разпространявана в Константинопол след завръщането на ромейския владетел. Пропагандният характер на информацията се потвърждава от откровеният опит Константин VI да бъде представен като успешен пълководец и победител в създалата се ситуация. Може уверено да се смята, че между двамата владетели са били водени преговори, довели до сключването на договор [Златарски, В. 1994, с. 245 – 246].

Отделен проблем представлява установяването на причините за започването на самите преговори. Може би най-загадъчно е поведението на хан Кардам. След победата си през лятото на 792 г. той би следвало да се е чувствал по-уверен спрямо ромеите и да се е надявал да повтори успеха си. Освен това ултиматумът, който поставил за изплащането на данък от страна на Византия, показва неговата решителност и готовност за настъпателни военни действия. В такъв случай самото концентриране на византийски войски не може да бъде причина за промяна в поведението на българския владетел и преосмисляне на отношенията му с империята. Още по-малко може да се очаква на повърхността да излязат опасения и в течение на цели седемнадесет дни да се избягва открито сражение.

Вероятно действията на хан Кардам се диктували от промените по северозападната българска граница. Имаме предвид свидетелството на т.нар. „Хроника на „Сен Гален“, в което се загатва, че през 796 г. се разризал българо-франкски конфликт [ЛИБИ, II, с. 285]. Събитията са в контекста на франкската експанзия на изток и окупирането на части от Аварския хаганат от Карл Велики през 796 г. [Гюзелев, В. 2000, с. 34]. Това може би засегнало българските интереси. Динамичната обстановка в Централна Европа заставила хан Кардам да потърси бързо решение на проблемите по южната граница и да насочи вниманието си в коренно противоположна посока.

Неясни остават мотивите на император Константин VI за започването на преговори с българите. Някои автори приемат, че оттеглянето на василевса е предизвикано от надигането на славянските племена в Струмската област и необходимостта движението им за независимост да бъде потушено. Напоследък в бунта на славяните се предполага и намеса на българската дипломация [Божилков, И., Гюзелев, В. 1999, с. 123]. Всъщност информацията за този епизод от византийско-славянските отношения дължим на една кратка византийска хроника, в която лаконично се твърди, че през V индикт (1 септември 796 – 31 август 797 г.) императорът воювал със славяните по р. Струма [Schreiner, P. 1977, S. 49]. Въпреки че известието остава изолирано, то заслужава особено внимание с оглед попълването на празнините в нашите знания за отношенията между империята и славяните в края на VIII век. Ето защо смятаме за оправдан акцента, който ще поставим върху данните в тази интересна кратка хроника.

Привържениците на споменатата по-горе хипотеза настояват, че походът на Константин VI в региона на р. Струма е станал през есента на 796 г., т.е. незабавно след конфликта с българския владетел [Lilie, R.-J. 1996, S. 186; Sophoulis, P. 2012, p. 171]. Един преглед на събитията от същото време говори в полза на по-различна реконструкция. Нека напомним основните моменти. През юли 796 г. Константин VI, императрица Ирина и патриарх Тарасий посрещнали в Константинопол мощите на св. Евтимия. През септември василевсът и майка му отишли в Пруса, в тема Опсикион, където ползотворно почивали на местните лековити извори. На 7 октомври 796 г. Константин VI получил вестта, че неговата любима, Теодора, родила син и той побързал да се върне в столицата. Императрица Ирина останала в Пруса и започнала да привлича висши военни командири, които да подкрепят отстраняването на сина от власт. През февруари 797 г. императорът бил в столицата и се занимавал с неутрализирането на недоволни от неговото поведение духовници. Същевременно арабите нахлули в Мала Азия и през март 797 г. Константин VI трябвало лично да поведе войските срещу тях, но походът не бил успешен и в края на април василевсът се завърнал в Константинопол. На 1 май новороденият му син починал, което било тежък удар в личностен план и ускорило детронирането на Константин VI (17 август 797 г.) [Treadgold, W. 1988, p. 107 – 108].

Представените факти правят малко вероятно походът срещу славяните по р. Струма да е бил осъществен през есента на 796 г. Видяхме, че тогава василевсът пребивавал в Мала Азия или Константинопол, зает с решаването на конкретни управленски задачи. Единственият период, през който е най-приемливо да се смята, че са водени военни действия със славяните, остава времето от март до май 797 г. Идеята, предложена още от издателя на интересуващата ни хроника, проф. П. Шрайнер [Schreiner, P. 1977 b, S. 92 – 93]. Всъщност периодът от март до май 797 г. е време от дейността на императора, което не е отразено в историческия труд на Теофан и в такъв случай кратката хроника е призвана да допълни тази празнина. Още повече, че хрониката се базира на независим от Теофан наративен източник. Става въпрос за т.нар. „Хроника на Льв Исавриец“, която представлява кратки извадки от по-обширен текст, посветен на събитията от началото на VIII век до 20-те години на IX в. [Schreiner, P. 1977 a, S. 46 – 47]. В този източник се повествува за делата на императорите, което не оставя място за съмнение, че войната със славяните по р. Струма е била ръководена персонално от Константин VI. Подчертаваме този момент, за да разсеем съмненията, че може да имаме случай на военни действия, водени от конкретен византийски командир или областен управител. Остава въпросът защо Теофан не споменава нищо за интересуващия ни поход срещу славяните. Самата информация в кратката хроника, колкото и да е оскъдна, може да подсказва отговора. В текста не се говори за покоряване на местните славяни, налагането на данъци или за отпразнуван по този повод от василевса триумф. Казано най-общо, няма никакви указания, че кампанията била успешна за ромейското оръжие. Имайки предвид, че Теофан ползва предимно официални документи на императорския двор, той може да не е разполагал с необходимата информация за този поход или съзнателно да го е пропуснал, защото не е бил ползотворен за империята.

В такъв случай какво е предопределило ескалацията на напрежението в Струмския регион през 796/7 г.? Вероятно славянските князе са използвали поредната война между България и империята през 796 г., за да организират бунт срещу византийската власт. Метежът започнал синхронно с българо-византийския двубой в Тракия, но имал локален характер. Ограниченият сектор на вълнения сред славяните предопределя и наглед мудната реакция на Константинопол. Едва през пролетта на 797 г. императорът лично се заел с потушаването на бунта. Впрочем неговата инициатива се дължала и на неприкрития стремеж да се докаже на бойното поле. В очите на Константин VI славяните изглеждали по-слаб противник, отколкото българи и араби, от които търпял поражения. Вероятно и в този случай василевсът се провалил и славяните от Струмската област получили автономен статут.

Предложената от нас реконструкция показва, че за намеса на българската дипломация в освободителното движение на славяните по р. Струма е трудно да се говори. След възстановяването на мирните отношения с Византия през пролетта или лятото на 796 г. българският владетел нямал мотиви да инспирира славянски вълнения в имперските предели. Освен това по-горе се опитахме да докажем, че регионът между долните течения на р. Струма и Места в края на VIII век оставал все още извън обхвата на българската външна политика. Ще се отклоним за малко от основната нишка на изложението, за да поставим въпроса откога се разразява българската експанзия в тези краища? Едно сигурно сведение за активност на ханството на Дунав по р. Струма датира от есента на 808 г. Тогава войските на хан Крум нахлули в тази област и пленили средствата, предназначени за заплата на местните гарнизони [ГИБИ, III, с. 279]. В историографията е трайно утвърдено виждането, че въпросният поход е израз на стремежа на българската държава да присъедини славяните от региона или да им помогне в борбата срещу империята. Политика, която се обвързва със събитията от 774 г. (опитът на българският владетел да окупира Верзития) и 788/789 г. (разгромът на тракийския стратег в Струмската област) [Божилков, И., Гюзелев, В. 1999, с. 127]. По-горе ние се спряхме на тези моменти и изказахме резерви по отношение на тяхната интерпретация. Всъщност непредубеденият прочит на данните на Теофан за похода от 808 г. говори, че той имал за цел преди всичко, ако не и единствено, вземането на богата плячка. Показателно е, че хронистът не отбелязва нищо за отношенията между славяните и българския експедиционен корпус. Това ни дава право да останем резервирани към идеята, че още в началото на своето управление хан Крум чертае планове за окупиране на Северна Македония и по-конкретно на Струмската област. Събитията от българо-византийски конфликт по времето на същия владетел показват, че неговото внимание е концентрирано изключително към византийска Тракия и хинтерланда на Константинопол. Отклонение от тази аксиома представлява разгромът на аварите, които обаче са разположени на северозапад от българските предели. Добре известно е, че при хан Омуртаг отношенията с империята остават мирни и не е засвидетелствана никаква активност на ханството в югозападна посока. Картината се променя едва при управлението на хан Маламир (831 – 836 г.). Един изгубен днес надпис от Халкидики в Северна Гърция съдържа името на този владетел и говори, че негови войски са проникнали в околностите на Солун. Издълбаването на паметен надпис за тези събития указва, че походът е имал по-дълбоки политически цели и не се свеждал само до набавянето на плячка. Вероятно именно тогава било поставено началото на една последователна политика, намерила пълно развитие при хан Пресиян (836 – 852 г.), който присъединил големи части от Северна Македония към българската държава [Бешевлиев, В. 1983, с. 111 – 112].

В заключение нека се върнем към събитията през 796/797 г. Допускаме, че синхронно с бунта по Струма и други славянски племена, като например велегезитите в Тесалия, също са отхвърлили византийската власт. В края на VII век това племе било управлявано от княз Тихомир [Seibt, W. 1999, р. 28] и се ползвало с практическа независимост, която била загубена едва при кампанията на логотета Ставракий (783/784 г.). За предполагаемото раздвижване на велегезитите говори ролята, която техният княз Акамир играе във вътрешнополитическия живот на империята само две години по-късно. Със самочувствието на независим владетел, разполагащ със сериозен ресурс, той се опитал да организира заговор за отстраняването на императрица Ирина (799 г.) [ГИБИ, III, с. 278]. Поведението на Акамир говори за консолидирането на славянските квазидържавни формации, т.нар. „Славинии“ към края на VIII век. Техните князе се отнасяли отрицателно към всеки опит на Византия да ограничи властта им. Не е сигурно обаче дали те са гледали на българската държава като на свой стратегически съюзник, каквато идея трайно е възприета в нашата историография [Златарски, В. 1994, с. 239; Ангелов, Д. 1981, с. 197 – 198; Мутафчиев, П. 1992, с. 111; Божилков, И., Гюзелев, В. 1999, с. 124; Станилов, С. 2002, с. 52, 56]. Не е изключено поне част от славянската аристокрация, чиято политическа тежест

е засвидетелствана още през VII век, да е смятала, че нейните съплеменници трябва да имат самостоятелен път на развитие. Водили свободен живот в течение на няколко поколения, славяните от Гърция не са били склонни да заменят едно господство (византийското) с друго в лицето на българския хан. Олицетворение на тази позиция представлява твърдението на княз Даврентий пред пратениците на аварския хаган, че славяните са свикнали да владеят чужда земя, а не други тяхната [ГИБИ, II, с. 232]. Нямаме основания да се съмняваме, че това кредо, документирано от Менандър Протектор по отношение на втората половина на VI век, се е променило с нещо в късния VIII век. Нещо повече, тази традиция сигурно е била особено актуална във време, когато се наблюдава своеобразен паритет в българо-византийските отношения. Развитието на събитията показва, че тези намерения на славяните са обречени да останат безплодни. Обновяването на византийската мощ и възходът на България през IX век стопяват военно-политическия вакуум на Балканите и изправят славяните пред алтернативата да гравитират към една от двете велики сили. През деветото столетие Плиска се оказва силен притегателен център за славянската общност на полуострова. Постепенно самостоятелните „Славинии“ изчезват, а техните князе се вливат в редиците на променящата облика си аристокрация на Първото българско царство.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Публикации:

Ангелов, Д. 1981 – Д. Ангелов. Образуване на българската народност. София, 1981. [D. Angelov. Obrazuvane na balgarskata narodnost. Sofia, 1981.]

Бешевлиев, В. 1983 – В. Бешевлиев. Нов български надпис с името на хан Маламир. – В: Известия на народния музей – Варна, Т. 19. 1983. [V. Beshevliev. Nov balgarski nadpis s imeto na han Malamir. – V: Izvestija na narodnija muzej – Varna, T. 19. 1983.]

Бешевлиев, В. 1984 – В. Бешевлиев. Първобългари. История. София, 1984. [V. Beshevliev. Parvobalgari. Istorija. Sofia, 1984.]

Бешевлиев, В. 1992 – В. Бешевлиев. Моите чичовци в Солунско. – В: Мадара. Т. 3. София, 1992. [V. Beshevliev. Moite chichovci v Solunsko. – V: Madara. T. 3. Sofia, 1992.]

Божилков, И. 1995 – Ив. Божилков. Седем етюда по средновековна история. София, 1995. [Iv. Bozhilov. Sedem etjuda po srednovekovna istorija. Sofia, 1995.]

Божилков, И., Гюзелев, В. 1999 – Ив. Божилков, В. Гюзелев. История на средновековна България VII – XIV век. София, 1999. [Iv. Bozhilov, V. Gjuzelev. Istorija na srednovekovna Balgariya VII – XIV vek. Sofia, 1999.]

ГИБИ, II – Гръцки извори за българската история. Т. 2. София, 1958. [Gracki izvori za balgarskata istorija. T. 2. Sofia, 1958.]

ГИБИ, III – Гръцки извори за българската история. Т. 3. София, 1960. [Gracki izvori za balgarskata istorija. T. 3. Sofia, 1960.]

Гюзелев, В. 2000 – В. Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII – XIV век) в австрийски ръкописни сборки и архиви. Т. 2. Италиански, латински и немски извори. Сведения в „Кратки Лоршки анали“. София, 2000. [V. Gjuzelev. Izvori za srednovekovnata istorija na Balgariya (VII – XIV vek) v avstrijski rakopisni sbirki i arhivi. T. 2. Italianski, latinski i nenski izvori. Svedenija v „Kratki Lorshki anali“. Sofia, 2000.]

Димитров, Х. 2001 – Хр. Димитров. История на Македония през Средновековието. София, 2001. [Hr. Dimitrov. Istorija na Makedonija prez Srednovekovieto. Sofia, 2001.]

Златарски, В. 1994 – В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 1. (второ фототипно издание) София, 1994. [V. Zlatarski. Istorija na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 1. Ch. 1. (vtoro fototipno izdanie) Sofia, 1994.]

Иречек, К. 1978 – К. Иречек. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978. [K. Irechek. Istorija na balgarite. S popravki i dobavki ot samija avtor. Sofia, 1978.]

Коледаров, П. 1970 – П. Коледаров. Образуването на тема „Македония“ в Тракия. В: Известия на института за история. Т. 21. 1970. [P. Koledarov. Obrazuvaneto na tema „Makedonija“ v Trakija. – V: Izvestija na instituta za istorija. T. 21. 1970.]

Коледаров, П. 1979 – П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Първа част от 681 до 1018 г. София, БАН, 1979. [P. Koledarov. Politicheska geografija na srednovekovnata balgarska darzhava. Parva chast ot 681 do 1018 g. Sofia, BAN, 1979.]

ЛИБИ, II – Латински извори за българската история. Т. 2. София, 1960. [Latinski izvori za balgarskata istorija. T. 2. Sofia, 1960.]

Мутафчиев, П. 1992 – П. Мутафчиев. История на българския народ. София, XXXX. [P. Mutafchiev. Istorija na balgarskija narod. Sofia, 1992.]

Николов, Д. 1994 – Д. Николов. Къде се е намирал Севастополис? – В: Марица-Изток. Археологически проучвания. Т. 2. София, 1994. [D. Nikolov. Kade se e namiral Sevastopolis? – V: Marica-Iztok. Arheologicheski prouchvanija. T. 2. Sofia, 1994.]

Овчаров, Д. 1983 – Д. Овчаров. Нови данни за ранното присъствие на българите в Източна Македония (VII – X век). – В: Родопски сборник, Т. 5. София, 1983. [D. Ovcharov. Novi dannii za rannoto prisastvie na balgarite v Iztocna Makedoniya (VII – X vek). – V: Rodopski sbornik. T. 5. Sofia, 1983.]

Павлов, П. 1994 – П. Павлов. Бележки за прабългарите на Кубер, както и за присъствието на печенежки и кумански групи в днешна Македония (VII – XIII век). – Архив за поселищни проучвания, 1994, № 3 – 4. [Pl. Pavlov. Belezhki za prabalgariite na Kuber, kakto i za prisastvieto na pechenezhki i kumanski grupi v dнешna Makedonija (VII-XIII vek). – V: Arhiv za poselishtni prouchvanija, 1994, № 3 – 4.]

Павлов, П. 2000 – П. Павлов. Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново, 2000. [Pl. Pavlov. Buntari i avantjuristi v srednovekovna Balgarija. Veliko Tarnovo, 2000.]

Рашев, Р. 1981 – Р. Рашев. Раннобългарски землени укрепителни съоръжения. В: Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съставители Ал. Кузев, В. Гюзелев. Варна, 1981. [R. Rashev. Rannobalgarski zemleni ukrepitelni saorazhenija. V: Balgarski srednovekovni gradove i kreposti. T. 1. Gradove i kreposti po Dunav i Chernomore. Sastaviteli Al. Kuzev, V. Gjuzelev. Varna, 1981.]

Рашев, Р. 1999 – Р. Рашев. Българо-византийският мир при Варна от 773 г. – История, 1999, № 2 – 3. [R. Rashev. Balgaro-vizantijskiyat mir pri Varna ot 773 g. – Istorija, 1999, № 2 – 3.]

Рашев, Р. 2001 – Р. Рашев. Прабългарите и Българското ханство на Дунав. София, 2001. [R. Rashev. Prabalgariite i balgarskoto hanstvo na Dunav. Sofia, 2001.]

Рашев, Р. 2004 – Р. Рашев. Българският аул и византийският балкански град. – Епохи, 2004, № 3 – 4. [R. Rashev. Balgarskiyat aul i vizantijskiyat balkanski grad. – V: Epochs, 2004, № 3 – 4.]

Станев, К. 2012 – К. Станев. Тракия през Ранното средновековие. Велико Търново, 2012. [K. Stanev. Trakija prez Rannoto srednovekovie. Veliko Tarnovo, 2012.]

Станилов, С. 2002 – Ст. Станилов. Славяните в Първото царство. София, 2002. [St. Stanilov. Slavjanite v Parvoto carstvo. Sofia, 2002.]

Теофан, Хронография... – Теофан. Хронография. – В: Гръцки извори за българската история. Т. 3. София, 1960. [Teofan. Hronografija. – V: Gracki izvori za balgarskata istorija. T. 3. Sofia, 1960.]

Curta, F. 2014 – F. Curta. Coins and burials in Dark-age Greece. Archaeological Remarks on the byzantine “Reconquista”. – В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 2014. [F. Curta. Coins and burials in Dark-age Greece. Archaeological Remarks on the byzantine “Reconquista”. – V: Srednovekovnijat chovek i negovija svjat. Sbornik v chest na 70-ta godishnina na prof. d.i.n. Kazimir Popkonstantinov. Veliko Tarnovo, 2014.]

Ditten, H. 1993 – H. Ditten. Ethnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. Bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts. Berlin, Akad. Verl., 1993.

Lemerle, P. 1945 – P. Lemerle. Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Paris, 1945.

Lilie, R.-J. 1996 – R.-J. Lilie. Byzanz unter Eirene und Konstantin VI (780 – 802). Mit einem Kapitel über Leon IV (775 – 780) von Ilse Rochow. Frankfurt am Main, 1996.

Oikonomides, N. 1999 – 2000 – N. Oikonomides. A note on the campagne of Staurakios in the Peloponnese (783/4). – В: Сборник Радова Византолошкиот институт, 38, 1999 – 2000, 61 – 66. [N. Oikonomides. A note on the campagne of Staurakios in the Peloponnese (783/4). – V: Zbornik Radova Vizantoloshkior instituta, 38, 1999 – 2000.]

Rochow, I. 1991 – I. Rochow. Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu dem Jahren 715 – 813. Berlin, 1991.

Rochow, I. 1994 – I. Rochow. Kaiser Konstantin V. (741 – 775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Frankfurt am Main, 1994.

Schreiner, P. 1977 A – P. Schreiner. Die Byzantinischen Kleinchroniken. 1. Teil. Einleitung und Text. Wien, 1977.

Schreiner, P. 1977 B – P. Schreiner. Die Byzantinischen Kleinchroniken. 2. Teil. Historischer Kommentar. Wien, 1977.

Seibt, W. 1999 – W. Seibt. Siegel als Quelle für Slawenarhonten in Griechenland. – Studies in Byzantine Sigillography, 9, 1999.

Sharankov, N., Yankov D. 2008 – N. Sharankov, D. Yankov. A 784 AD inscription of Constantine VI and Irene from Beroe-Irenopolis (Modern Stara Zagora, south Bulgaria). – Archaeologia Bulgarica, 2008, 12, no. 1.

Sophoulis, P. 2012 – P. Sophoulis. Byzantium and Bulgaria, 775 – 802. Brill, 2012.

Treadgold, W. 1988 – W. Treadgold. The Byzantine Revival, 780 – 842, Stanford University Press, 1988.